

PAWEŁ WOLNICKI

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy

im. Jana Długosza w Częstochowie

Wydział Prawa i Ekonomii

e-mail: p.wolnicki@ujd.edu.pl

ORCID: 0000-0002-8198-7542

DOI: 10.14746/cph.2022.1.9

Postanowienie o stopniu dozoru i opieki rządu nad duchowieństwem z 6/18 marca 1817 r.

Wprowadzenie

Pozycja prawna Kościoła katolickiego w okresie Królestwa Polskiego słusznie pozostaje wciąż jeszcze obszarem naukowej penetracji. Dotychczasowe badania nad obowiązującymi wówczas regulacjami związanymi z jego statusem uzasadniają tylko częściowo sytuację prawną księży i Kościoła jako instytucji na obszarze pozostającym pod berłem carów rosyjskich. Brakuje bowiem szczegółowych opracowań ówczesnie obowiązujących w tym przedmiocie źródeł prawa. Tymczasem warto pamiętać, że ich wykonawcami były nie tylko osoby duchowne, lecz także administracja państwowa różnych szczebli właściwa w sprawach wyznaniowych.

Interesujące dla tego tematu postanowienie cara Aleksandra I z 6/18 marca 1817 r. dotyczące stopnia dozoru i opieki rządu nad duchowieństwem rzymskokatolickim w Królestwie Polskim (dalej: postanowienie o stopniu dozoru), choć bardzo często przytaczane w publikacjach przez ludzi nauki, nie zostało dotąd poddane analizie. W literaturze przedmiotu nie podjęto w zasadzie próby jego opracowania. Streszczenia dokumentu na łamach „Biblioteki Warszawskiej” dokonał w 1913 r. Maciej Loret¹. Natomiast pełną jego treść opublikował dopiero w 1954 r. Emil Kipa, czyniąc

¹ M. Loret, *Watykan a Polska 1815–1832*, „Biblioteka Warszawska” 1913, t. 2, s. 210–212.

też krótkie wprowadzenie dotyczące relacji państwo–Kościół katolicki². Z kolei udział członków władz Królestwa Polskiego i przedstawicieli Kościoła w stanowieniu regulacji prawnych dotyczących reorganizacji spraw kościelnych w Królestwie Polskim, w tym wspomnianego postanowienia o stopniu dozoru, wnikliwie przedstawiła w swojej monografii historycznej Anna Barańska³. Do poszczególnych przepisów tego dokumentu odwołuje się wielokrotnie w swoich publikacjach Witold Jemelity podejmujący problematykę historyczno-prawną Kościoła oraz duchowieństwa na obszarze Królestwa Polskiego⁴ czy Waldemar Gliński przedstawiający działalność Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁵. Podjęcie nieopracowanego dotąd tematu związanego z postanowieniem o stopniu dozoru ma na celu przede wszystkim analizę przepisów tego dokumentu zmierzającą do wskazania podmiotów odpowiedzialnych za jego przestrzeganie oraz zapoznania z przedmiotowym zakresem ich obowiązywania. Problemem wartym przedstawienia jest też sposób jego promulgacji.

1. Postanowienie jako źródło prawa w Królestwie Polskim okresu konstytucyjnego

Królestwo Polskie powstało wskutek podziału ziem Księstwa Warszawskiego na mocy układów podpisanych 3 maja 1815 r. przez Rosję, Prusy i Austrię. Uroczyste jego ogłoszenie miało miejsce 20 czerwca 1815 r.⁶ Wtedy też proklamowano jego podstawy ustrojowe z 25 maja 1815 r. w postaci tzw. Zasad Konstytucji Królestwa Polskiego (dalej: Zasady Konstytucji) podpisanych przez cara jeszcze w Wiedniu⁷. Królestwo Polskie połączone zostało unią personalną z Cesarstwem Rosyjskim, co pozwalało carowi Rosji używać tytułu króla polskiego. Posiadało przy tym atrybuty podmiotowości państwowej. Przejawem jego autonomii miał być m.in. własny po-

² E. Kipa, *Materiały do dziejów organizacji Kościoła Katolickiego w Królestwie Polskim 1815–1820*. Dymisja Stanisława Potockiego, „Teki Archiwalne” 1954, t. 3, s. 165–257.

³ A. Barańska, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem. Kościół a Państwo w dobie Królestwa Polskiego*, Lublin 2008.

⁴ W. Jemelity, *Budownictwo kościelne w Królestwie Polskim*, „Prawo Kanoniczne” (dalej: PK) 1996, nr 1–2, s. 96; idem, *Zakonnicy w duszpasterstwie, diecezja augustowska czyli sejneńska*, PK 1998, nr 1–2, s. 149–150. Streszczenia dekretu autor dokonuje w artykule *Obsada stanowisk kościelnych w Królestwie Polskim do powstania styczniowego*, PK 2000, nr 3–4, s. 351–353; natomiast jedynie zarysowuje schemat struktury postanowienia o stopniu dozoru, nie zagłębiając się w jej przedstawienie, w artykule *Rezydencja duchownych w Królestwie Polskim*, PK 2001, nr 3–4, s. 185–186.

⁵ W. Gliński, *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wobec wspólnot religijnych w Królestwie Polskim 1815–1820*, Warszawa 2002.

⁶ T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, Warszawa 1999, s. 213.

⁷ Biblioteka Czartoryskich (dalej: BCz), rkps 5262, s. 29, raport Komisji Wyznaczonej przez Radę Stanu do ułożenia statutów organicznych z 2 września 1815 r.

rządek prawny. 27 listopada 1815 r. car Aleksander I podpisał tekst okrojonej Konstytucji Królestwa Polskiego (dalej: Konstytucja KP), zobowiązując się tym samym do przestrzegania jej artykułów⁸. Mógł on też zmieniać nadaną przez siebie konstytucję, co było typowe dla doktryny ówczesnych monarchii konstytucyjnych i ograniczonych tego okresu⁹. Na jej mocy cesarz i król polski posiadał pełnię władzy we wszystkich dziedzinach życia. Jego władza ustawodawcza wyrażała się tym, że król wchodził do sejmu, obok senatu i izby poselskiej, jako osobna instytucja o wyrażonej przewadze. Miał on wyłączność inicjatywy ustawodawczej, prawo sankcji ustaw, przywilej zwoływania i odraczania sejmu, mianowania prezesa i sekretarza senatu oraz marszałka izby poselskiej¹⁰.

Z przepisów Konstytucji KP wynikało, że źródłem prawa stanowionego przez sejm miały być statuty organiczne (art. 161, 163). Ponadto źródłem prawa były wydawane przez króla dekrety, które miały formę postanowień. Nazywano je też wyrokami, rozkazami bądź urzędzeniami¹¹. W porównaniu ze statutami organicznymi dokonywanie zmian w ich przepisach było znacznie szybsze, gdyż nie wymagało udziału sejmu¹². Z tego rozwiązania korzystał wielokrotnie ówczesny monarcha na obszarze Królestwa Polskiego.

W myśl art. 164 Konstytucji KP w Dzienniku Praw Królestwa Polskiego (dalej: DPKP) miały być drukowane prawa, postanowienia i zarządzenia królewskie. Z kolei zasady promulgacji ustaliło postanowienie namiestnika z 16 stycznia 1816 r. Na jego mocy drukowana w DPKP miała być każda ustawa podlegająca obradom sejmowym, natomiast co do postanowień i zarządzeń królewskich przepisy stanowiły, że będą umieszczane na łamach oficjalnego promulgatora tylko te, których druk zostanie wyraźnie nakazany¹³.

2. Geneza aktu¹⁴

Sprawy kościelne były przedmiotem obrad powołanego przez Rząd Tymczasowy oddziału religijnego przy Komisji Wyznań i Oświecenia 28 września 1815 r.

⁸ Pełny tekst ustawy konstytucyjnej Królestwa Polskiego z dnia 27 listopada 1815 r.: *Dziennik Praw Królestwa Polskiego* (dalej: DPKP) 1815, t. 1, s. 1–103.

⁹ H. Izdebski, *Rada Administracyjna Królestwa Polskiego w latach 1815–1830*, Warszawa 1978, s. 14 i n.

¹⁰ W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007, s. 125; T. Maciejewski, *Historia ustroju...*, s. 214–218.

¹¹ J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, *Historia państwa i prawa Polski*, t. III: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, Warszawa 1981, s. 229.

¹² E. Kipa, *Materiały do dziejów...*, s. 168.

¹³ Art. 1 postanowienia Namiestnika Królestwa Polskiego dotyczący zasad promulgacji, DPKP 1816, t. 1, nr 2.

¹⁴ Szerzej: A. Barańska, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem...*, s. 225–262.

w ramach działań określających rodzaj spraw wynikających z Zasad Konstytucji, a związanych z podjęciem zamierzonych jeszcze w okresie Księstwa Warszawskiego reform w tym zakresie. Problematyka ta wynikała z art. 31 Zasad Konstytucji¹⁵. Już po podpisaniu ustawy zasadniczej dla Królestwa Polskiego namiestnik pod datą 23 stycznia 1816 r. wydał dekret, na mocy którego dokonał – w zależności od rangi – podziału ustaw rozwijających Zasady Konstytucji na statuty organiczne i postanowienia królewskie. Ustawa o duchowieństwie katolickim została włączona do grupy statutów organicznych¹⁶. Zakres zagadnień i sposób ich wyrażania w przepisach prawa powstawał w kręgach władz cywilnych bez formalnych uzgodnień z hierarchią kościelną. Traktowano je jako wyłączną kompetencję rządu.

Przygotowywanie projektów wszelkich aktów prawnych stanowiło kompetencję Zgromadzenia Ogólnego nazywanego potocznie Radą Stanu. Projekty dokumentów dotyczących spraw kościelnych powstawały w ramach działalności specjalnie powołanych *ad hoc* do tych spraw zespołów, w skład których wchodziło od czterech do sześciu osób. Po wykonaniu zadania dany zespół kończył swoją działalność.

Pierwszy zespół, powstały jeszcze w lipcu 1814 r., tworzyła Sekcja edukacji i duchowieństwa Komitetu Cywilnej Reformy. W jej składzie przeważali przedstawiciele duchowieństwa. Bazowała ona na programie rządowo-kościelnej deputacji z 1811 r., uwzględniając stanowisko kościelnej hierarchii. Potem zastąpiły ją bardziej radykalne w ograniczaniu niezależności Kościoła: Oddział Religijny Komisji Wyznań i Oświecenia (28 września 1815 r.), a następnie dwukrotnie (29 stycznia i 15 czerwca 1816 r.) powoływane gremia nazywane Deputacją Rady Stanu, które już swoich projektów stanowisk z episkopatem nie konsultowały¹⁷. Opierały się one na założeniach polityki wyznaniowej oświecenia czasów króla Stanisława oraz na rozwiązaniach wprowadzonych przez władze pruskie, a przede wszystkim austriackie i francuskie z czasów Napoleona.

Efektom pracy tych zespołów było stworzenie prawnych podstaw funkcjonowania Kościoła katolickiego na obszarze Królestwa Polskiego. Na podstawie decyzji najpierw cara, a potem władz rządowych przybrały one w ostateczności formę nie statutu organicznego, ale czterech postanowień monarszych, z których każde regulowało określony obszar działalności Kościoła. W koncepcji władz Królestwa Polskiego kwestie, które podlegały pod owe dekryty, należały do kompetencji państwa i nie wymagały papieskiej aprobaty¹⁸. Zostały podpisane przez cara dnia 6/18 marca 1817 r. i dotyczyły: 1) zamiany dziesięciny wytycznej na pieniężną¹⁹,

¹⁵ Ibidem, s. 225–226.

¹⁶ Biblioteka PAN/PAU, rkps 159, k. 70r-v.

¹⁷ A. Barańska, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem...*, s. 263–265.

¹⁸ E. Jabłońska-Deptuła, *Przystosowanie i opór. Zakony męskie w Królestwie Kongresowym*, Warszawa 1983, s. 66.

¹⁹ DPKP 1817, t. 3, s. 124–131.

2) reperacji i stawiania nowych kościołów, cmentarzy i zabudowań plebańskich²⁰, 3) spisu majątków duchownych²¹, 4) wspomnianego już stopnia dozoru nad duchowieństwem i jego funduszami.

3. Struktura i cel

Pod względem strukturalnym w postanowieniu o stopniu dozoru można wyodrębnić część wstępną, 38 artykułów oraz podpisy. Rozpocynało się ono, jak wszystkie wydawane przez cara ważne akty prawne, intytulacją. Choć miała ona formę skróconą: „My z Bożej Łaski Aleksander I”, była wyrazem legitymizacji jego władzy, jako pochodzącej z ustanowienia samego Stwórcy. Po intytulacji wymieniono podstawę prawną dokumentu. Następnie wskazano cel jego wystawienia określający zarazem nazwę aktu. Literalne jej odczytanie sugerowało, że dokument dotyczy tylko osób duchownych i posiadanych przez nich funduszów, a nie instytucji, jaką był Kościół katolicki w Królestwie Polskim. Wystawca powoływał się wreszcie na stanowisko (zdanie) wyrażone w tej sprawie przez Zgromadzenie Ogólne Rady Stanu, przygotowujące w praktyce projekty dokumentów prawnych.

Wskazaną podstawą prawną wydania postanowienia o stopniu dozoru były art. 11–13 Konstytucji KP. Ustawa zasadnicza przyznawała religii rzymskokatolickiej uprzywilejowaną pozycję określoną wyrażeniem „szczególniejszej opieki rządu”, co było m.in. wyrazem wyznaniowego charakteru państwa, przy założeniu, że nie będzie ona „uwłaczać wolności innych wyznań” chrześcijańskich (art. 11). Jednak to zdawało się wyłączać spod zasady równego traktowania np. Żydów²². Przedmiotem owej „szczególniejszej opieki” była wolność do sprawowania kultu, z gwarancją publicznego jej wyznawania (art. 11). „Szczególniejsza opieka rządu” nie wynikała przy tym z faktu religii stanu, gdyż taka nie została ustanowiona w zasadach ustrojowych Konstytucji KP, lecz była konsekwencją zachowania tradycji i tożsamości narodowej wyznania większościowego²³. Warto jednak pamiętać, że w państwie absolutnym opieka nad religią krajową należała do prerogatyw i obowiązków monarchy²⁴. Religia była bowiem gwarancją stabilności politycznej państwa. W ustawie zasadniczej

²⁰ DPKP 1820, t. 6, s. 242–249.

²¹ Ibidem, s. 250–254.

²² H. Izdebski, *Ustawa Konstytucyjna Królestwa Polskiego z 1815 r.* [w:] M. Kallas (red.), *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, Warszawa 1990, s. 203–204.

²³ M. Kallas, *Miejsce religii katolickiej w aktach konstytucyjnych Pierwszej Rzeczypospolitej i doby porobiorowej* [w:] P. Leszczyński i in. (red.), *Między historią a prawem. Tom studiów dedykowany pamięci profesora Bronisława Helczyńskiego*, Gorzów 2007, s. 138–139.

²⁴ Biblioteka PAU/PAN, rkps 138, k. 172.

zapisano więc, że duchowieństwo wszystkich wyznań zostało poddane „protekcji i dozorowi praw i rządu” (art. 12). Protekcja konstytucyjna z pewnością nawiązywała do doktryny jurysdykcjonalizmu katolickiego, który ustanawiał *ius protectionis*, mocą którego państwo chroniło podmioty kościelne i duchowieństwo, czując się za nie odpowiedzialnym. Osoby duchowne podlegały więc opiece i ochronie zarówno prawnej, jak i administracji rządowej, a ponadto zostały w oparciu o te same założenia poddane kontroli. W ustawie konstytucyjnej potwierdzono także prawo własności dla Kościoła rzymskokatolickiego i obrządku greckokatolickiego (art. 13).

Z kolei postanowienie o stopniu dozoru, choć wyraźnie odwoływało się do fundamentalnych zasad wyznaniowych ustawy zasadniczej, nie zaadaptowało do przyjętej nazwy konstytucyjnego określenia „protekcja”. Zabrakło go zresztą nawet w tekście zasadniczym tego dokumentu. Także pojęcie „szczególniejszej opieki rządu” zastąpiono bardziej neutralnym wyrażeniem „opieka rządu”, co raczej należy przypisać rozpowszechnionej wówczas idei użyteczności duchowieństwa dla państwa i społeczeństwa niż uprzywilejowaniu wyznania²⁵. Stąd celem dekretu było oznaczenie przede wszystkim „stopnia dozoru”. Według interpretacji rządowej dawał on mandat do zamierzonego polityką wyznaniową państwa określenia granic wolności religijnej wyznania i duchowieństwa rzymskokatolickiego oraz przeznaczania funduszy składających się na majątek Kościoła. Pozwalał tym samym na podejmowanie uznaniowych i władczych działań przez administrację rządową różnych szczebli, mających za zadanie zapewnić wiernym oczekiwaną posługę religijną ze strony duchowieństwa²⁶. Duchowieństwo z kolei, rozumiane nie jako stan społeczny, jak w I RP, ale raczej jako quasi-aparat urzędniczy do spraw wyznaniowych, miało pracować pod kontrolą państwa, będąc wykorzystywane jako narzędzie legitymizacji jego władzy²⁷. Dokument ten nie miał przy tym regulować spraw odnoszących się do wszystkich wyznań na obszarze Królestwa Polskiego. Został bowiem wydany w celu określenia statusu prawnego duchowieństwa i Kościoła katolickiego rozumianego jako instytucja o określonej strukturze.

Można zatem wnioskować, że postanowienie o stopniu dozoru miało charakter jednostronnego aktu władczego i było wyrazem supremacji państwa. Na potwierdzenie tej tezy warto przytoczyć pierwotny tytuł aktu, który w wersji projektu brzmiał „postanowienie względem stosunków duchowieństwa rzymskokatolickiego z rządem”, a po burzliwej dyskusji został ostatecznie zmieniony przez Radę Stanu w październiku 1816 r. na „o stopniu dozoru...”. Zmianę tę wprowadzono w celu uniknięcia skojarzenia, jakoby dokument ten powstawał w drodze konsensualnej

²⁵ A. Barańska, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem...*, s. 267–269.

²⁶ Odpowiedź Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Stanisława Potockiego na memoriał podany mu przez episkopat [w:] E. Kipa, *Materiały do dziejów...*, s. 228.

²⁷ P. Wolnicki, *Kościół, jako narzędzie legitymizacji władzy w Królestwie Polskim* [w:] T. Bykova, A. Górak, J. Legieć, *Dzieje biurokracji*, t. VII, Lublin 2018, s. 117–126.

przy stanowieniu prawa regulującego sytuację prawną Kościoła katolickiego²⁸. W tym przypadku nie ma więc mowy o jego konstytucyjnej „szczególniejszej opiece” bądź „protekcji”.

Zasadniczą część postanowienia o stopniu dozoru tworzą artykuły podzielone na cztery grupy. Pierwsze sześć artykułów zostało ujętych w tytuł I: Przepisy ogólne. Artykuły od 7 do 17 składały się na tytuł II: Obsadzanie miejsc wakujących. Tytuł III: Karność duchowna zawierał 11 artykułów (od 18 do 28). Natomiast kolejne dziewięć artykułów złożyło się na tytuł IV: Fundusze kościelne²⁹. W ostatnim (39) artykule zawarto dyspozycję dotyczącą wykonania postanowienia. Zadanie to zostało powierzone ustanowionej agencji rządowej o właściwościach wyznaniowych o nazwie: Komisja Obrządków Religijnych i Oświecenia Publicznego. Postanowienie o stopniu dozoru zostało podpisane w Petersburgu przez cara Aleksandra I, a zarazem króla polskiego Aleksandra z datą 6/18 marca 1817 r.³⁰ Zgodnie z ówczesną praktyką opartą na art. 47 Konstytucji KP dokument kontrasygnował Ignacy Sobolewski³¹ jako minister bez teki sekretarz stanu przy osobie monarchy, poświadczając swoim podpisem zgodność aktu z obowiązującymi w państwie prawami i ustawa zasadniczą³².

4. Zakres podmiotowy

Postanowienie o stopniu dozoru nie regulowało sytuacji prawnej wszystkich legalnie działających na obszarze Królestwa Polskiego wyznań religijnych, lecz dotyczyło funkcjonowania tylko Kościoła katolickiego obrządku rzymskiego i unickiego³³. Jedynie w art. 6 prawodawca w przypadku konfliktów między duchowieństwem innych wyznań a duchowieństwem rzymskokatolickim stanowiącym, że wszyscy podlegają w takiej sytuacji właściwej w sprawach religijnych komisji rządowej.

Dekret wymieniał szereg podmiotów kościelnych i cywilnych zobowiązanych do przestrzegania jego przepisów, które nie zostały zdefiniowane. Konsekwencją tego był spory zamęt pojęciowy. Prawodawca stosował bowiem różne określenia na

²⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), zespół: Rada Stanu (dalej: RS), sygn. 165, s. 88–97; RS, sygn. 418, s. 393–397, protokół z 7 października 1816 r.

²⁹ W. Jemelity, *Rezydencja duchownych...*, s. 185.

³⁰ E. Jabłońska-Deptuła twierdziła, że był to dekret namiestnika Królestwa J. Zajączka. Por. E. Jabłońska-Deptuła, *Przystosowanie i opór...*, s. 16.

³¹ E. Danowska, *Sobolewski Ignacy [w:] Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIX, Warszawa–Kraków 1999–2000 s. 567–570.

³² H. Izdebski, *Rada Administracyjna...*, s. 138 i n.

³³ A. Korobowicz, *Stanowisko prawne obrządku greckounickiego w Królestwie Polskim (1815–1875)*, Lublin 1966, s. 201.

nazywanie tych samych instytucji. Rozumiano je zgodnie z ich interpretacją przyjętą w państwowym i kanonicznym porządku prawnym oraz zasadami recepcji kanonów kościelnych, które były uznawane przez władze państwowe³⁴.

W odniesieniu do grupy podmiotów kościelnych w dokumencie tym prawodawca używał najszerszego pod względem zakresu podmiotowego pojęcia „duchowieństwo” (art. 1–6, 11–13, 22, 25–26, 30–37). Oznaczało ono duchowieństwo diecezjalne nazywane w ówczesnej nomenklaturze klerem świeckim, jak też duchowieństwo zakonne (art. 15–16), do którego należeli członkowie zakonów klauzurowych i zgromadzeń zakonnych zarówno męskich, jak i żeńskich.

Postanowienie o stopniu dozoru wyraźnie odnosiło się też do konkretnych grup duchowieństwa w hierarchicznym ustroju Kościoła katolickiego. Pod pojęciem właściwej władzy duchownej (art. 4, 13, 19–20, 22, 24, 26) lub zwierzchności duchownej (art. 23) należało rozumieć biskupa diecezjalnego bądź administratora diecezji i aparat pomocniczy rządcy diecezji, który stanowił konsystorz, nazywany niekiedy oficjalatem³⁵. Dokument mówił też wprost tylko o diecezjalnej władzy duchownej (art. 15). W związku z tym szeregiem obowiązków zostali wyraźnie obarczeni wskazani w dekrecie biskupi diecezjalni (art. 7–8, 11–14, 16, 20, 24, 28, 31–32, 36) jako rządcy diecezji. W niektórych tylko wypadkach dopuszczono ich zastępcę (art. 10). Przepisy postanowienia o stopniu dozoru dotyczyły także biskupów tytularnych (art. 8, 24) i kandydatów na biskupów (art. 7–8) oraz administratorów diecezji (art. 9), oficjalów, członków konsystorza i dziekanów (art. 14). W odniesieniu do członków zgromadzeń zakonnych władzę duchowną stanowił ponadto zawsze przełożony zakonne (art. 16–17), a dla zakonów klauzurowych opat (art. 10). Tym aktem prawnym uregulowano funkcjonowanie instytucji diecezjalnych: synodów kościelnych (art. 18), kapituły katedralnej (art. 7, 9), konsystorza (art. 16, 20), sądów duchownych

³⁴ A. Tunia, *Recepcja prawa wewnętrznego związków wyznaniowych w prawie polskim*, Lublin 2015, s. 122.

³⁵ Konsystorz był instytucją o charakterze urzędu stanowiącą aparat pomocniczy biskupa rządzącego diecezją dla realizacji czynności administracyjnych i sędowniczych. Wynikało to z faktu, że na czele konsystorza stał oficjal. W przypadku konsystorza generalnego ustanowionego w każdej diecezji Królestwa Polskiego oficjal był zarazem wikariuszem generalnym. W diecezjach, które miały biskupa tytularnego (*in partibus infidelium*), przydzielonego czy to do pomocy osobie biskupa diecezjalnego (*personae datus*), czy też stolicy biskupiej (*sedis datus*), biskup diecezjalny mianował go wikariuszem generalnym i oficjałem. Władza wikariusza generalnego mająca charakter administracyjny była *quasi ordinaria, iurisdictio quasi episcopalis*, natomiast sędownicza władza oficjala była ograniczona do określonych spraw. Przy tym diecezja mogła być podzielona na dwa oficjالات generalne. Zakres uprawnień oficjalów ograniczony był wówczas do części diecezji. Obok konsystorzów generalnych na obszarach niektórych diecezji wyodrębniano w ramach oficjالاتu generalnego oficjالات foralne. Na jego czele stał także oficjal kierujący konsystorzem foralnym. Zakres jego władzy był jednak niewielki, a kompetencje każdorazowo określał dyplom nominacyjny dla oficjala.

(art. 21–23), parafii (art. 27, 37), nauczycieli seminaryjnych i seminarzystów (art. 28). Ponadto normowano działalność zgromadzeń zakonnych (art. 27, 37), duchowieństwa zakonów klauzurowych (art. 10), a także nowicjuszy (art. 15, 17).

Artykuły zawarte w postanowieniu o stopniu dozoru regulowały wreszcie działalność struktur świeckich mających w swoich kompetencjach sprawy wyznaniowe. Wyjątkowo najważniejsze decyzje należały do cara jako króla polskiego. On zatwierdzał, zgodnie z postanowieniem o stopniu dozoru, administratora diecezji oraz opata zakonnego (art. 9–10). Namiestnikowi z kolei biskup diecezjalny i kapituła katedralna mieli przedstawiać za pośrednictwem komisji rządowej właściwej w sprawach wyznaniowych kandydatów na biskupów (art. 7). Podobnie było w przypadku biskupów pomocniczych, z tym że rządowi kandydatów przedstawiał biskup diecezji bez udziału kapitulnych (art. 8). Przy tym zgodnie z art. 42 Konstytucji KP nominacja biskupów należała do cara. Postanowienie o stopniu dozoru wymieniało zatem – jako podmiot działający na podstawie jego przepisów – rząd Królestwa Polskiego (art. 2, 18, 20, 27, 37). Nie rozstrzygało jednak, które sprawy należały do Zgromadzenia Ogólnego, a które do Rady Administracyjnej, choć większość kwestii załatwiała ta ostatnia. Szereg kompetencji otrzymała Komisja Obrządków Religijnych i Oświecenia Publicznego (art. 1–4, 6–16, 18, 22–23, 26, 28–32, 36)³⁶. Jej udziałem miała być centralizacja kontroli nad Kościołem katolickim w Królestwie Polskim³⁷.

Ponadto postanowienie o stopniu dozoru określało, że w sprawach niezwiązanych z sytuacją prawną jako duchownego rzymskokatolickiego osoby należące do duchowieństwa podlegały, jak wszyscy obywatele, właściwym władzom Królestwa Polskiego oraz przepisom prawa cywilnego i procedury sądowej (art. 5). Przy tym za organy władzy administracyjnej uważano nie tylko komisje wojewódzkie, ale także komisarzy delegowanych do obwodu, urzędy municypalne i wójtów³⁸. Wszystkie te podmioty, podobnie jak dozory kościelne, musiały przestrzegać przepisów postanowienia o stopniu dozoru.

Spośród innych instytucji dekret wymieniał kolatorów kolacji rządowej (art. 12) i kolacji prywatnej (art. 13). Nie wspominał zatem o zakorzenionej w polskiej tradycji kolacji kościelnej³⁹. W przypadku beneficjum kolacji rządowej rząd powinien przedstawić kandydatów biskupowi, z których ten wybierał trzech i wydawał opinię o ich życiu religijnym i obyczajach, którą przysyłał Komisji Obrządków Religijnych

³⁶ W postanowieniu o stopniu dozoru nazywana jest Komisją Obrządków Religijnych i Oświecenia Publicznego. Na temat tej instytucji: T. Manteuffel, *Centralne władze oświatowe na terenie b. Królestwa Kongresowego (1807–1915)*, Warszawa 1929, s. 15–28 i n.; W. Gliński, *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych...*, passim; A. Barańska, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem...*, s. 214–224.

³⁷ A. Barańska, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem...*, s. 269.

³⁸ H. Izdebski, *Ustawa Konstytucyjna...*, s. 204.

³⁹ W. Jemelity, *Obsada stanowisk kościelnych...*, s. 355.

i Oświecenia Publicznego (art. 12). Na beneficjum kolacji prywatnej i kościelnej władze duchowne nie mogły instytuować, zanim nie powiadomiły właściwej komisji rządowej o zamiarze nominacji konkretnego kandydata, przesyłając zarazem opis jego życia uwzględniający religijne i moralne jego aspekty (art. 13).

5. Zakres przedmiotowy

Przedmiot regulacji objętych postanowieniem o stopniu dozoru dotyczył problemów, które nie tylko odnosiły się do spraw (*ad extra*) związanych z funkcjonowaniem Kościoła w ramach politycznego tworu państwowego, jakim było Królestwo Polskie, i z relacjami pomiędzy władzami państwowymi a duchowieństwem, ale także wkraaczał z pewnością w sferę wewnątrzkościelną (*ad intra*).

Dokument określał zasady komunikowania się duchowieństwa zarówno diecezjalnego, jak i zakonnego z rządem (art. 2–4, 20). Zabroniono tym samym bezpośredniego zwracania się osób duchownych do rządu. Instytucją pośredniczącą we wszelkich kontaktach między władzami państwowymi a rządcą diecezji lub konsystorzem została ustanowiona Komisja Obrządków Religijnych i Oświecenia Publicznego. Poszczególne osoby należące do duchowieństwa miały zwracać się do niej zawsze przez właściwą sobie władzę kościelną. Także w przypadku duchowieństwa zakonnego instytucją pośredniczącą była ponadto władza diecezjalna. Najniższy, a zarazem podstawowy jej szczebel w obiegu informacji i w administracji terytorialnej Kościoła katolickiego na obszarze Królestwa Polskiego stanowił dziekan⁴⁰. Z kolei wszelkie zarządzenia władz cywilnych miały docierać do duchowieństwa tylko z udziałem komisji rządowej o kompetencjach wyznaniowych.

Rządowy dekret regulował przede wszystkim zasady komunikowania zarządzeń papieskich dla Kościoła w Królestwie Polskim. Wszystkie bulle musiały zostać przekazane do wiadomości rządu w celu uzyskania wyraźnego pozwolenia na ich ogłoszenie (art. 19).

Kwestia obsadzania urzędów kościelnych podlegała także przepisom tego dokumentu. Z pewnością więc i na tym polu mocno została ograniczona niezależność Kościoła. Dotyczyło to nie tylko wakansów na stolicy biskupiej, ale także nominacji biskupów pomocniczych oraz innych urzędników kościelnych zatrudnionych w konsystorzu, sądzie biskupim czy na stanowisku dziekana. Postanowienie o stopniu dozoru regulowało sposób obsadzania urzędów kościelnych, a otrzymanie każdego beneficjum kościelnego uzależniało od zdania egzaminu kwalifikacyjnego (art. 6–9, 11–14). Określało również sposób postępowania przy wyborze opatów w zakonach

⁴⁰ P. Wolnicki, *Urząd, kancelaria i akta dziekańskie w okresie Królestwa Polskiego (1818–1918)*, Częstochowa 2011, s. 135–136.

klauzurowych i przełożonych w zgromadzeniach zakonnych oraz w przypadku wszelkich zmian w składzie personalnym tych wspólnot (art. 10, 16). Przyjmowanie kandydatów do nowicjatu zostało poddane rygorom aktu, który nakazywał im egzamin i uzyskanie stosownych pozwoleń od władzy diecezjalnej i komisji rządowej właściwej w sprawach religijnych (art. 15). Ustalał wreszcie cenzus wieku dla nowicjuszy i osób składających śluby wieczyste (art. 17).

Nawet tworzenie nowych parafii, łączenie ich bądź zmianę granic królewski dekret uzależnił od uzyskania pozwolenia od rządu (art. 27). Wydaje się też, że najbardziej wyraźną formę wkraczania w sferę wewnętrzną Kościoła stanowiły artykuły dotyczące rodzajów kar kościelnych, jakie mogły nakładać na duchowieństwo sądy duchowne. Postanowienie o stopniu dozoru formułowało ich zamknięty katalog (art. 21). Nakładało także w związku z ich stanowieniem na władze duchowne określone obowiązki (art. 22). Dawało wreszcie możliwość odwołania się do Komisji Obrządków Religijnych i Oświecenia Publicznego ukaranym duchownym, których prawo do sądu duchownego zostało naruszone lub nałożona kara była surowsza od określonej w dekrete (art. 23).

Art. 20 postanowienia o stopniu dozoru czynił biskupa diecezjalnego jako rządcę diecezji odpowiedzialnym za funkcjonowanie duchowieństwa zakonnego w sferze *externo*, a tym samym poddawał ich kontroli w tym wszystkim, co nie wiązało się z przestrzeganiem wewnątrzklasztornej reguły.

Zarówno biskupi diecezjalni, tytularni, jak też pozostałe osoby należące do duchowieństwa świeckiego i zakonnego poddano obowiązkowi rezydencji. Biskupi mieli rezydować w swoich diecezjach (art. 24). Natomiast proboszczowie (administratorzy) nie mogli opuszczać terenu swojej parafii bez uzyskania stosownego pozwolenia (art. 26), podobnie duchowieństwo zakonne.

Wiele przepisów tego aktu prawnego dotyczyło majątku kościelnego. Wszystkie fundusze, które się nań składały, zostały poddane ścisłej kontroli władz państwowych i miały podlegać na bieżąco spisom pozwalającym na ich oszacowanie. Bez pozwolenia rządu nie można było nic nabyć na rzecz instytucji kościelnych ani też nic z majątku kościelnego zbywać bądź dokonywać zamiany w pozycjach jego masy majątkowej. Nawet krótkoterminowe umowy dzierżawy maksymalnie do lat 3 wymagały takiej akceptacji. Jedynie dzierżawa roczna mogła mieć miejsce po uprzednim zatwierdzeniu przez biskupa (art. 29, 31, 35–37). Także budowle sakralne i zabudowania kościelne stały się przedmiotem zainteresowania dekretu królewskiego nakazującego ich spis, możliwość nakazania remontu lub wydania prawa do wybudowania nowych na podstawie decyzji władz cywilnych (art. 29–31).

Wreszcie o uposażeniu duchowieństwa z tytułu posiadanego beneficjum i związanego z nim prawa do dochodów mówiły art. 25 i 32–34 postanowienia o stopniu dozoru. Regulowały one także przeznaczenie dochodów przywiązanych do urzędów kościelnych po śmierci beneficjanta.

6. Ogłoszenie

Rządowa reforma kościelna, której częścią było postanowienie o stopniu dozoru, została podjęta przez władze Królestwa Polskiego z myślą o uzyskaniu aprobaty papieskiej. W związku z tym Aleksander I sugerował, aby unikać doboru takich środków prawnoadministracyjnych, które mogłyby zostać odebrane w Rzymie jako ograniczanie papieskich kompetencji i wolności Kościoła pod berłem prawosławnych monarchów na obszarze Królestwa Polskiego⁴¹. Biorąc pod uwagę te obawy, car uznał więc, że postanowienie o stopniu dozoru wydane w formie dekretu królewskiego nie powinno zostać ogłoszone w DPKP. Celem takiego rozwiązania było bowiem stworzenie pozorów tymczasowości obowiązywania przepisów postanowienia o stopniu dozoru, co rzekomo miało usprawiedliwiać wprowadzenie go do obiegu *ad intra*. Tym sposobem car chciał skorzystać ze swego prawa do nieogłaszania w DPKP tego aktu, aby w miarę potrzeby zareagować na ewentualne pretensje ze strony Stolicy Apostolskiej, a co za tym idzie – sprawniej i swobodniej dokonywać korekty jego treści. Swoją decyzję opierał zresztą na przypadku nieopublikowania przez króla saskiego dekretu z 20 kwietnia 1808 r. zawierającego artykuł zakazujący ogłaszania papieskich bulli i breve bez upoważnienia rządu⁴².

Z kolei gdy za zgodą Aleksandra I promulgowano królewskie dekrety dotyczące rządowej reformy kościelnej, najpierw bez opóźnienia o zmianę dziesięciny wytycznej na pieniężną, a następnie po zakończeniu negocjacji dotyczących układu ze Stolicą Apostolską o reperacji i stawianiu nowych kościołów, cmentarzy i zabudowań plebańskich oraz spisu majątków duchownych, postanowienia o stopniu dozoru nadal nie opublikowano w DPKP⁴³. Tym razem zabrakło bowiem rządowej akceptacji. Wprowadzeniem w życie postanowienia królewskiego w sprawie stopnia dozoru miała się zająć z urzędu Rada Administracyjna⁴⁴. Przed promulgacją została jednak zobowiązana do sprawdzenia, czy jego przepisy nie wymagają jakichś zmian w związku z zawartym z papieżem układem w sprawie przyszłego konkordatu, albo innych poprawek. Wykonanie tego zadania powierzono ostatecznie Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Ta zarekomendowała rządowi wstrzymanie promulgacji dekretu królewskiego. Swojej decyzji broniła koniecznością poczekania na efekty wprowadzenia postanowienia o stopniu dozoru

⁴¹ List Ministra sekretarza stanu Ignacego Sobolewskiego do namiestnika Zajączka z 27 maja/4 czerwca 1816 r. [w:] E. Kipa, *Materiały do dziejów...*, s. 249.

⁴² E. Kipa, *Materiały do dziejów...*, s. 168.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1994, s. 366.

w życie i wyciągnięcia na tej podstawie wniosków koniecznych do wydania opinii co do ewentualnych zmian⁴⁵.

Ostatecznie więc dekret nie był nawet ogłoszony w dodatkowym tomie DPKP z 1838 r., obejmującym przepisy postanowień, które nie zostały dotąd wydrukowane na łamach tego publikatora⁴⁶. Sytuacji tej nie zmieniła prośba biskupów skierowana do cara w 1840 r.⁴⁷ Dokumentu tego nie ma też w Pełnym Zbiorze Praw Cesarstwa Rosyjskiego (Полное собрание законов Российской империи), który zawierał prawie wszystkie ukazy carskie dotyczące Królestwa Polskiego.

Brak urzędowego ogłoszenia przepisów tego postanowienia nie miał jednak wpływu na jego obowiązywanie⁴⁸. W celu upowszechnienia tego dokumentu w drukarni rządowej wydrukowano bowiem na koszt państwa postanowienie o stopniu dozoru⁴⁹. Zostało ono rozesłane do wszystkich diecezji na obszarze Królestwa Polskiego za pośrednictwem biskupów lub administratorów już 15 kwietnia 1817 r.⁵⁰ Do tego dokumentu dołączono sygnowane tą samą datą dwie instrukcje komisji rządowej właściwej w sprawach wyznaniowych⁵¹. Uznano bowiem, że wprowadzenie w życie tego aktu prawnego wymagało doprecyzowania zasad postępowania w stosunkach na szczeblu lokalnym oraz w procedurze stosowanej przy przyjmowaniu kandydatów do zakonów i zgromadzeń zakonnych. Każdy rządca diecezji po otrzymaniu przesłanych mu tekstów dekretu musiał potwierdzić Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego, że dokument otrzymał i rozesłał zgodnie z dyspozycją rządu do podległych mu rządców różnych struktur kościelnych, wykorzystując ustrój hierarchiczny Kościoła i przyjęty schemat obiegu informacji⁵². W podobny sposób rozpowszechniono dokument w administracji cy-

⁴⁵ AGAD, zespół: Centralne Władze Wyznaniowe (dalej: CWW), sygn. 188, s. 313–314; A. Bańska, *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem...*, s. 262.

⁴⁶ DPKP, Zbiór postanowień rządu Królestwa Polskiego Dziennikiem Praw nieogłoszonych 1838.

⁴⁷ AGAD, CWW, sygn. 174, k. 133.

⁴⁸ J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, *Historia państwa i prawa Polski*, t. III, s. 237.

⁴⁹ AGAD, CWW, sygn. 174, k. 123.

⁵⁰ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, zespół: Normalia 1817–1822, pismo Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do biskupa Woronicza z dnia 15 kwietnia 1817 r., brak sygn., brak paginacji.

⁵¹ Były to: Instrukcja dla Komisji Wojewódzkich, która omawiała sposób postępowania w kontaktach administracji publicznej z duchowieństwem (Biblioteka PAU/PAN, rkps 578, s. 33, 37) oraz Instrukcja względem wstępujących do zakonów, która określała zasady ich przyjmowania (Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie, Rep. 60/A/XXXVII, s. 39–40); P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin 1984, s. 96–97; W. Gliński, *Komisja Rządowa Wyznań...*, s. 88.

⁵² P. Wolnicki, *Obieg informacji w kościelnej administracji terenowej XIX wieku* [w:] A. Górak, D. Mągiel, *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 2, Lublin–Siedlce 2009, s. 83–102.

wilnej, poprzez rozesłanie go za pośrednictwem władz wojewódzkich do obwodów, a następnie do burmistrzów miast i wójtów w gminach wiejskich.

Wkrótce jednak się okazało, że w kręgach duchowieństwa oraz administracji państwowej Królestwa Polskiego postanowienie o stopniu dozoru stało się mało dostępne. Przyczyn zapewne było wiele. W kręgach kościelnych biskupi nie wydali polecenia, aby drukowany dokument, na którego treść nie mieli wpływu, wpisać do księgi zarządzeń władz cywilnych i duchownych. Wiele egzemplarzy drukowanych postanowienia o stopniu dozoru zaginęło lub uległo zniszczeniu w sposób naturalny i wraz ze zmianami na stanowiskach beneficjentów bądź śmiercią duchownego. Poza tym nieopublikowany dokument był od początku jego rozesłania dostępny przede wszystkim dla rządców i administratorów podmiotów kościelnych, a znaczna część duchowieństwa świeckiego i zakonnego, wikariuszy nie wiedziała o jego istnieniu. Podobnie było w administracji cywilnej, gdzie dostęp do nieopublikowanego aktu prawnego mieli tylko niektórzy urzędnicy. Brak przystępności powodował, że z czasem wiedza na temat przedmiotu jego regulacji i podmiotów zobowiązanych do stosowania tych przepisów była coraz mniejsza.

W związku z tym w 1837 r. Rada Administracyjna podjęła decyzję o wydruku kolejnych 3 tys. egzemplarzy postanowienia o stopniu dozoru, tym razem jednak już bez wspomnianych dwóch instrukcji. Miały być rozdzielone według sprawdzonego już schematu kolportażu⁵³. Biskupi bądź administratorzy diecezji mieli przesłać po jednym egzemplarzu do każdej parafii, pozostawiając sobie dwa egzemplarze z przeznaczeniem dla rządcy diecezji i konsystorza. Także władze cywilne wszystkich ośmiu województw⁵⁴ otrzymały konieczne do kolportowania egzemplarze, które miały przesłać podległym sobie władzom obwodowym niższego szczebla oraz dozorum kościelnym przy parafiach⁵⁵. Realizacja tego zadania nastąpiła dopiero w 1840 r. Z zachowanej korespondencji wynika jednak, że nierzadko liczba przesłanych druków dekretu była niewystarczająca i proszono o dostanie kolejnych egzemplarzy, tym bardziej że oprócz duchowieństwa parafialnego egzemplarz dekretu otrzymywali przełożeni zgromadzeń zakonnych i zakonów znajdujących się na terenie danej diecezji⁵⁶.

W ten sposób w obiegu wewnętrznym Kościoła i władz cywilnych Królestwa Polskiego właściwych w sprawach dotyczących duchowieństwa katolickiego starano się bez publikacji w DPKP za pomocą drukowanych egzemplarzy ogłaszać przepisy dekretu królewskiego o stopniu dozoru. Rodziło to problemy i stwarzało okazję do nadużyć ze strony administracji państwowej, nie tylko lokalnej przyzwyczajonej do władztwa, ale też do dominacji nad duchowieństwem, jak podkreśla się w literaturze

⁵³ AGAD, CWW, sygn. 174, k. 73-74, 104-105.

⁵⁴ W wyniku reformy administracyjnej ukazem z 1837 r. województwa nazwano guberniami.

⁵⁵ AGAD, CWW, sygn. 174, k. 179.

⁵⁶ Ibidem, k. 108-121.

przedmiotu⁵⁷. Niedostępność przepisów tego aktu prawnego została nawet wykorzystana przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Oświecenia Publicznego do podjęcia działań bezprawnych polegających na nadinterpretacji jego przepisów. Jako przykład posłużyć może fakt, że odwołując się do art. 1, podporządkowała sobie seminaria duchowne w zakresie ekonomicznym, formacyjno-wychowawczym, doboru kadry i naboru alumnów⁵⁸.

Reasumując, mimo nieogłoszenia postanowienia o stopniu dozoru w DPKP jego przepisy obowiązywały na obszarze Królestwa Polskiego przez cały okres zaborów.

Podsumowanie

Analiza postanowienia o stopniu dozoru z 6/18 marca 1817 r. pozwoliła na wyodrębnienie przedmiotowych zagadnień uregulowanych tym aktem prawnym. W dobie rozpowszechnionego u progu XIX w. jurysdykjonalizmu w krajach katolickich tworzono tzw. *iura maiestaica circa sacra*, rzekomo dające państwu mandat do obrony religii i opieki nad nią oraz uprawnienia do określonych działań w sferze religijnej. Także na obszarze Królestwa Polskiego podejmowane rządowe reformy kościelne miały za zadanie ograniczenie niezależności Kościoła katolickiego w państwie. Postanowienie o stopniu dozoru było wyrazem polityki opartej na supremacji władzy państwowej i jednostronnej oraz władczej regulacji zagadnień wyznaniowych. Jego przedmiotem były, po pierwsze, sprawy majątkowe. Wyrażało się to nie tyle w uznaniu przez państwo prawa Kościoła do jego własności, ale przede wszystkim w rządowej kontroli masy majątkowej polegającej na spisaniu funduszków kościelnych oraz śledzeniu i dystrybuowaniu przychodów i wydatków dotyczących zarówno instytucji kościelnych, jak i beneficjentów. Po drugie, do zagadnień uregulowanych w postanowieniu należały dobra lub czynności natury czysto kościelnej. Obejmowały one: *ius placeti regii* dla wydawanych przez Kościół aktów religijnych, przede wszystkim tych pochodzących od papieża i kurii rzymskiej, *ius insciendi* polegające na ograniczaniu bezpośrednich kontaktów Kościoła w Królestwie Polskim ze Stolicą Apostolską, kontrola działań biskupa i instytucji kościelnych, w tym sądów kościelnych i konsystorzów, zakonów i zgromadzeń zakonnych, duchowieństwa diecezjalnego i synodów diecezjalnych oraz *ius nominandi*, według którego rząd

⁵⁷ Na temat nadużyć przepisów postanowienia o stopniu dozoru zob. Memoriał Episkopatu Królestwa Polskiego w sprawie organizacji Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim i uposażenia duchowieństwa złożony Ministrowi Wyznań i Oświecenia Publicznego Stanisławowi Potockiemu, 20 październik 1820 r. [w:] E. Kipa, *Materiały do dziejów...*, s. 202–213.

⁵⁸ W. Gliński, *Reformy kształcenia duchowieństwa diecezjalnego w Królestwie Polskim w latach 1815–1837*, Łódź (b.r.w.), s. 23.

miał udział w nominacjach na stanowiska kościelne, a dla duchowieństwa nawet *ius appellationis* do władzy świeckiej.

Ów zakres przedmiotowy, dotyczący konkretnych sfer życia wspólnoty kościelnej, duchowieństwa i jej wyznawców na obszarze Królestwa Polskiego, wpływał także na różne aspekty wolności religijnej. Z perspektywy prawa do wolności religijnej dokument ten dotyczył przede wszystkim jej wymiaru wspólnotowo-instytucjonalnego. Ograniczał swobodę kontaktów ze Stolicą Apostolską. Ingerował w wolność rządzenia się prawem kanonicznym i sądownictwa kościelnego, obsadzania urzędów kościelnych, powstawania i funkcjonowania instytucji religijnych, budownictwa sakralnego i kościelnego, posiadania i zarządzania majątkiem kościelnym. Ponadto postanowienie o stopniu dozoru wkraczało w sferę współcześnie rozumianej wolności religijnej jednostki i jej prawa do samostanowienia o sposobie życia – wyborze stanu zakonnego oraz swobodnego poruszania się duchowieństwa po obszarze państwa.

Na mocy przepisów tego aktu prawnego duchowieństwo zostało podporządkowane dozorowi nie tylko przełożonych kościelnych, ale też władz świeckich, a najważniejsze decyzje w tej sprawie należały do cara. Nadzór nad realizacją tych wszystkich regulacji określonych w dekrete powierzono z ramienia rządu Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, której zadaniem była centralizacja kontroli nad Kościołem katolickim i uzależnienie go od struktur państwowych. W związku z tym na uwagę zasługuje szeroki katalog podmiotów kościelnych (duchowieństwo świeckie, duchowieństwo zakonne, władze duchowne, instytucje diecezjalne, zgromadzenia zakonne i zakony) i świeckich (władze: wojewódzkie, a później gubernialne, obwodowe i powiatowe, urzędy municypalne, wójtowie oraz dozory kościelne), które podlegały przepisom postanowienia o stopniu dozoru. Krytycznie wreszcie należy ocenić zastosowanie w nim różnych określeń na nazywanie tych samych instytucji zobowiązanych do przestrzegania tego dokumentu.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Archiwum Główne Akt Dawnych, zespół: Centralne Władze Wyznaniowe, sygn. 174, 188, zespół: Rada Stanu, sygn. 165, 418.
 Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, zespół: Normalia 1817–1822.
 Biblioteka Czarotorskich, rkps 5262.

Akty prawne i instrukcje

- Ustawa konstytucyjna Królestwa Polskiego z dnia 27 listopada 1815 r., DPKP 1815, t. 1.
 Postanowienia Namiestnika Królestwa Polskiego dotyczące zasad promulgacji, DPKP 1816, t. 1, nr 2.

Zbiór postanowień rządu Królestwa Polskiego Dziennikiem Praw nieogłoszonych 1838.
Instrukcja dla Komisji Wojewódzkich, Biblioteka PAU/PAN, rkps 578.
Instrukcja względem wstępujących do zakonów, Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie,
Rep. 60/A/XXXVII.

Literatura

- Barańska A., *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem. Kościół a Państwo w dobie Królestwa Polskiego*, Lublin 2008.
- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1994.
- Bardach J., Senkowska-Gluck M., *Historia państwa i prawa Polski*, t. III: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, Warszawa 1981.
- Danowska E., *Sobolewski Ignacy* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIX, Warszawa–Kraków 1999–2000.
- Gach P., *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin 1984.
- Gliński W., *Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wobec wspólnot religijnych w Królestwie Polskim 1815–1820*, Warszawa 2002.
- Gliński W., *Reformy kształcenia duchowieństwa diecezjalnego w Królestwie Polskim w latach 1815–1837*, Łódź (b.r.w.).
- Izdebski H., *Rada Administracyjna Królestwa Polskiego w latach 1815–1830*, Warszawa 1978.
- Izdebski H., *Ustawa Konstytucyjna Królestwa Polskiego z 1815 r.* [w:] M. Kallas (red.), *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, Warszawa 1990.
- Jabłońska-Deptuła E., *Przystosowanie i opór. Zakony męskie w Królestwie Kongresowym*, Warszawa 1983.
- Jemelity W., *Budownictwo kościelne w Królestwie Polskim*, „Prawo Kanoniczne” 1996, nr 1–2.
- Jemelity W., *Obsada stanowisk kościelnych w Królestwie Polskim do powstania styczniowego*, „Prawo Kanoniczne” 2000, nr 3–4.
- Jemelity W., *Rezydencja duchownych w Królestwie Polskim*, „Prawo Kanoniczne” 2001, nr 3–4.
- Jemelity W., *Zakonnicy w duszpasterstwie, diecezja augustowska czyli sejneńska*, „Prawo Kanoniczne” 1998, nr 1–2.
- Kallas M., *Miejsce religii katolickiej w aktach konstytucyjnych Pierwszej Rzeczypospolitej i doby porozbiorowej* [w:] P. Leszczyński i in. (red.), *Między historią a prawem. Tom studiów dedykowany pamięci profesora Bronisława Helczyńskiego*, Gorzów 2007.
- Kipa E., *Materiały do dziejów organizacji Kościoła Katolickiego w Królestwie Polskim 1815–1820*. *Dymisja Stanisława Potockiego*, „Teki Archiwalne” 1954, t. 3.
- Korobowicz A., *Stanowisko prawne obrządku greckounickiego w Królestwie Polskim (1815–1875)*, Lublin 1966.
- Loret M., *Watykan a Polska 1815–1832*, „Biblioteka Warszawska” 1913, t. 2.
- Maciejewski T., *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, Warszawa 1999.
- Manteuffel T., *Centralne władze oświatowe na terenie b. Królestwa Kongresowego (1807–1915)*, Warszawa 1929.
- Tunia A., *Recepcja prawa wewnętrznego związków wyznaniowych w prawie polskim*, Lublin 2015.
- Witkowski W., *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007.

- Wolnicki P., *Kościół, jako narzędzie legitymizacji władzy w Królestwie Polskim* [w:] T. Bykova, A. Górak, J. Legieć, *Dzieje biurokracji*, t. VII, Lublin 2018.
- Wolnicki P., *Obieg informacji w kościelnej administracji terenowej XIX wieku* [w:] A. Górak, D. Magier, *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 2, Lublin–Siedlce 2009.
- Wolnicki P., *Urząd, kancelaria i akta dziekańskie w okresie Królestwa Polskiego (1818–1918)*, Częstochowa 2011.

THE DECISION ON THE DEGREE OF GOVERNMENT SUPERVISION AND PROTECTION CONCERNING THE CLERGY OF 6/18 MARCH 1817

Abstract

The decision on the degree of government supervision and protection concerning the Roman Catholic clergy and the funds in their possession was signed by Tsar Alexander I on 6/18 March 1817. However, it was never published in the Journal of Laws of the Kingdom of Poland. Nevertheless, it was in force throughout the entire period of the partitions. It regulated the legal status of not only the clergy but of the Catholic Church as a religious institution in the matters of: contacts with the Holy See, communication between the clergy and the government, making appointments to church offices, admissions to religious orders, church discipline, and church funds. Compliance with this legal act was binding and the entities in the hierarchical structure of the Catholic Church and the administrative authorities of the Kingdom of Poland at various levels, especially the Government Commission for Religious Affairs and Public Enlightenment, were clearly indicated in this context.

Keywords: Kingdom of Poland, Government Commission for Clergy Affairs and Public Enlightenment, clergy, Catholic Church, religious freedom